

1808-1809 års krig

Av Bo Huldt

Vi har nyligen bevittnat 350-årsjubileet av 1658 års Roskildefred – där de besegrade danskarna, som förlorade en stor del av eget territorium och det ”Öst-Danmark” som Skåneland (Skåne, Halland och Blekinge) utgjorde, var betydligt mer uppmärksamma på jubileet än vi svenskar, som vann och gav Sverige den ”avrundning” i söder, som vi nu upplever som så självklar.

2008 aktualiserar mer än *ett* jubileum – från Carl X Gustavs triumf 1658 till katastrofen 1808-1809 då Finland och Sverige skiljdes åt efter mer än 600 år av gemensam historia. Kriget med Ryssland, en biprodukt av Napoleons promenad över Europas strategiska karta, gick olyckligt för Gustav IV Adolfs Sverige, som istället togs över av Carl Johan/marskalken Bernadotte, vilken vände de svenska blickarna och vapnen mot väster, slet Norge från Danmark och skapade en nordisk dubbelmonarki som visserligen hade en föregångare i Magnus Erikssons folkungarrike på 1300-talet men likväl var en ny statsbildning.

Sveriges bittra upplevelse med Finlands

förlust var inte unik i napoleontidens Europa. I själva verket kom den långa krigsperioden 1792-1815 att medföra likartade upplevelser för en rad av Europas stater och f d stormakter – Danmark, Sverige, Polen, Portugal, Spanien, Nederländerna, tyska furstendömen – som alla kapades ner till blygsammare storlek för att ge plats åt nya konstellationer och stormaktsarrangemang. Den svensk-finska länken tillhörde de äldsta i Europa i sitt slag och upplevelsen blev smärtsam i proportion därtill: Finland sågs som en självklar del av Sverige – alltsedan Erik den heliges dagar.

När Finland erövrades av tsar Alexander I 1809 var det dock inte första gången som ryssarna ockuperat det: två gånger tidigare – 1713-21 i det stora nordiska kriget och 1741-43 i det s k hattarnas krig – hade Finland tagits, men återlämnats vid fredsåterställande. 1809 gavs ingen nåd. Istället valde tronföljaren Bernadotte att söka kompensation i väster och att därmed få svenskarna att glömma drömmen om Finland, som aldrig skulle kunna förverkligas. Bernadottes (eventuella) förhoppningar om att genom denna strategiska rockad

också säkra Sverige en fortsatt (eller snarare ny) maktställning i den europeiska politiken kom dock på skam: försöken att i samband med Wienkongressen 1814 få Sverige erkänt som en europeisk makt misslyckades – Sverige fick se sig reducerat till en tredje rangens stat utan möjlighet att påverka stormaktspolitiken och Carl Johan själv spelade fortsatt ingen roll i Wienförhandlingarna.

Denna blygsamma position kom vi att behålla fram till kalla krigets utbrott på 1940-talet, då Sverige plötsligt fann sig förvandlat till en randstat mellan Öst och Väst med en stabiliserande roll i norra Europa och konkreta krav på sig att bibehålla ett barriärförsvar trovärdigt nog för att avhålla stormaktsblocken från att söka flytta fram sina positioner i Norden. Det var denna roll som gav Sverige ”flygande tunnor”, ”lansar”, ”drakar”, ”viggar” och ”jasar” (och nästan kärnvapen på 1960-talet) för att inte tala om en stor arméorganisation (”de 30 brigaderna”) och betydande marina resurser med två kryssare, ett tjog jagare och fregatter samt ett mycket kompetent ubåtsvapen.

Men Finland förföljde oss också efter 1809. Av Esaias Tegnér's ord om att ”inom Sveriges gränser vinna Finland åter” blev inte så mycket. Skandinavismen präglade

1800-talets mitt men Finland rymdes inte däri. Det fanns sympatier för grannen, när den ryska linjen mot Finland hårdnade vid seklets slut med guvernören Bobrikov och russifieringskampanjen.

Men när Finland till slut bröt sig loss först från det fallande tsardömet och senare från Lenins nya system 1917-18 var de svenska känslorna blandade. Svenska frivilliga deltog i frihetskriget/inbördeskriget 1917-1918 men inom eliten och på konservativt håll hade det också funnits föreställningar om att Tsarryssland och Sverige tillsammans hade varit garanter för stabiliteten i Östersjöområdet – något som givit Sverige ökad betydelse i den europeiska politiken. Sverige skulle dessutom kunna bidra till Rysslands modernisering, vilket kunde ge ytterligare prestige.¹ Nu stäcktes dessa förhoppningar. Ålandsfrågan 1919 var inte heller ägnad att genast föra Stockholm och Helsingfors närmare varandra.

Under mellankrigsåren i Nationernas Förbund förändrades dock bilden, och 1930-talet kom att föda idéer om svensk-finsk militär samverkan för Finlands (och därmed också Sveriges) försvar med bl a den svenska fältarmén (plus flygvapnets 100 stridsflygplan) på Karelska näset för att under NF-flagga värna Finland mot förväntat sovjetiskt angrepp.² Det blev

1 Åselius, Gunnar: *The "Russian Menace to Sweden". The Belief System of a Small Power Security Elite in the Age of Imperialism* Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1994.

2 Se Turtola, Martti: *Från Torne älv till Systerbäck* Stockholm: Militärhistoriska förlaget 1987. En drivande kraft på svensk sida var generalstabschefen Bo Boustedt, som ledde rekognosceringar på Näset och var en av krafterna bakom oppositionsgruppen ”Antingen – eller” inom den svenska armén. Svenskt intresse för Karelska näset var inte bara begränsat till officerskåren. Försvarsminister Per Edvin Sköld följde i augusti 1939 den stora fältmanövern på Näset.

också Vinterkriget 1939-40, som gjorde Finland ”nordiskt”, och en blandning av känslor och rationellt, strategiskt tänkande förde till ett engagemang för Finlands sak, som kom att löpa genom kriget med svenska frivilliga även i fortsättningskriget 1941-44, då Finland slogs tillsammans med Tyskland mot Sovjetunionen. Nu blev den verkliga uppgiften för Stockholm att få Finland ur kriget så helskinnat som möjligt. Här spelade vi en större roll 1939-40 än 1944, men betydelselösa var vi inte. Framför allt hade en läxa ännu en gång lärts i Stockholm: Finlands säkerhetspolitiska situation kunde aldrig vara Sverige likgiltig.

Det kalla kriget skapade inte det nordiska försvarsförbund, som Tage Erlander försökte få danskar och norrmän att köpa istället för NATO-medlemskap, utan istället den nordiska balans (eller ”stabilitet” som man hellre talade om i Stockholm), vilken blev konsekvensen av svensk väpnad neutralitet, finsk-ryska vänskaps-, samarbets- och biståndsavtal samt danskt, isländskt och norskt medlemskap i NATO – en med all säkerhet stabilare och mer trovärdig lösning för alla de fem nordiska staterna än vad den svenska ”alliansfria alliansen” mellan blocken skulle ha varit.

Det gamla riket – Erik den heliges och Birger Jarls, Sturarnas och Vasakungarnas skapelse – sprängdes 1809 men den strategiska geografin bevarade ändå dess konturer och ett historiskt, kulturellt arv.

Det blev inte tsarerna och Stalin, som formade det ”förlorade” Finland, liksom det inte var det grekiska Novgorod, som en gång döpte finnarna, utan det romerska Uppsala, en faktor av enorm kulturell (och politisk) betydelse.³

Efter Finlands förlust formulerades svensk utrikespolitik av Carl XIV Johan på sätt som satt djupa spår. År 1832 ställdes Sverige inför vad som uppfattades som en utmaning att i en akut stormaktskris välja sida mellan England och Ryssland. Ur detta dilemma växte, brukar vi säga, neutralitetspolitiken fram sådan den sedan i skiftande sammanhang och olika former praktiserats: en mot båda parter välvilligt sinnad och balanserande politik med avsikt att varken bli indragen av den ena eller andra i en konflikt. Samtidigt finns i det dokument kungen själv formulerade en klar blick för skillnaderna mellan de två parterna med en uppenbar preferens för sjömakten i väster över kontinentalmakten i öster. Neutralitet, ja – så länge som möjligt, men om vi nödgas välja var det i väster vi måste söka täckning och stöd. Här kan man lugnt säga att svensk utrikes- och säkerhetspolitik visat en förbluffande konsekvens ända till vår egen tid. För Sverige var den valda politiken fram t o m det kalla kriget också en unik framgång jämfört med övriga europeiska småstaters öden i fred och två världskrig. Efter det kalla kriget har neutralitetspolitikens mening blivit allt mer svårtolkad och främmande i en tid

3 Ett enkelt och ofta bortglömt faktum, men av stor betydelse för den nordiska historien, starkt understruket av akademiledamoten Krister Wahlbäck i tal inför Föreningen Armémusei Vänner 11 mars 2008.

då säkerhet vinns genom integration och samarbete och inte genom allenagående.

För Finland innebar 1808-1809 års krig inte den katastrof, som man så förtvivlat talade om i Sverige. Tvärtom öppnade sig, också tack vare den medvetet återhållsamma tsarpolitiken vis-à-vis det nyförvärvade territoriet fram till 1800-talets sista år, en möjlighet till utveckling av en egen identitet, en finsk nationalism till en början inom tsarväldets ramar, efter 1917-18 under egen flagga – på samma sätt som Norge efter skilsmässan från Danmark 1813-14 och under den toleranta bernadotteska personalunionen med Sverige fick möjligheter att, också i den europeiska romantikens klimat, utveckla en nationell egenart, grunden för den frihet som vanns 1905.

I det finländska fallet var det tragiska elementet framträdande – kriget mellan de vita och de röda 1917-18 hade ingen motsvarighet på den norska sidan även om risken för ett krig 1905 mellan Norge och Sverige kan ha varit större än vad som i samband med jubileumshögtiden 2005

hävdades.⁴ I båda fallen blev utgången tillkomsten av en ny national- och kulturstat på den europeiska kartan. Som den finske historikern Matti Klinge hävdar med sådan emfas blev 1809 Finlands möjlighet – sedan banden kapats till Sverige – att till slut ta sitt öde i egna händer.

1808-1809 förändrade den nordiska geografin. De äldre imperiestaterna – Danmark och Sverige – förvandlades nu till småstater: Danmark genom brittiska ingripanden mot den danska flottan 1801 och framför allt 1807 (bombardemanget av Köpenhamn) samt avskurna förbindelser till Norge; Sverige genom kriget med Ryssland 1808-1809. Ett ”skifte” av ”ägodelarna”, d v s Finland och Norge, skapade förutsättningar för nya nordiska statsbildningar, även om då säkert få kunde riktigt föreställa sig en sådan utgång av katastrofens år 1808-1809.

Författaren är professor på Försvarshögskolan och KKrVA:s styresman

4 Flaggkommendör Jakob Börresens information till författaren om farfadern amiralen Urban Börresens planer på en ”Pearl Harbor-operation” mot den svenska flottan på Västkusten 1905. Den äldre Börresen, som 1905 var chef för den norska pansarskeppsskadern, var dessa planer oaktat både vän till kung Oscar II och ledamot av Kungl Krigsvetenskapsakademien sedan 1902.